

5. Данилевський М. Ф. Терапевтична стоматологія / М. Ф. Данилевський, А. В. Борисенко та ін. – К. : Медицина, 2007. – Т. 1. – 303 с.

6. Задорожна Н. В. Проблема формування аналітичної компетенції майбутніх фахівців у педагогічній теорії / Н. В. Задорожна // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2014. – Вип. 1. – С. 103–107.

7. Комарова Ж. В. Формирование профессионально важных качеств студента медицинского колледжа в процессе обучения математики / Ж. В. Комарова // Образование и наука. – 2009. – № 4 (61). – С. 48–56.

8. Купновицкая И. Т. Неотложные состояния на амбулаторном приеме у стоматолога / И. Т. Купновицкая, Ю. Г. Кононенко, Н. В. Нейко, Н. М. Рожко. – Винница : Новая книга, 2010. – 213 с.

9. Мороз О. Г. Підготовка майбутнього вчителя: зміст та організація : навч. посіб. / О. Г. Мороз, В. О. Сластьонін, Н. І. Філіпенко. – К., 1997. – 168 с.

10. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики / О. Овчарук. – К. : К.І.С., 2003. – 295 с.

11. Хоменко Л. О. Терапевтична стоматологія дитячого віку / Л. О. Хоменко, О. І. Остапко, О. І. Кононович та ін. – К. : Книга плюс, 1999. – 526 с.

12. Шадриков В. Д. Проблеми професійних здібностей / В. Д. Шадриков // Психологічний журнал. – 1982. – № 5. – С. 13–26.

Дата надходження до редакції: 21.05.2018 р.

УДК 371.37.09 (01):911

Ірина УДОВИЧЕНКО,
кандидат педагогічних наук, доцент,
проректор із науково-педагогічної
та методичної роботи Сумського ОШПО

НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ УЧНІВ СТАРШОЇ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті обґрунтовано умови та особливості ефективного реалізації компетентнісного підходу в процесі навчання географії учнів старшої профільної школи. Висвітлено результати аналізу літератури за напрямом компетентнісно зорієнтованої освіти. Відображено окремі авторські розробки з «банку запитань» компетентнісного спрямування з географії за чотирма змістовими лініями в контексті вимог нової української школи.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентнісно зорієнтована освіта, громадянська компетентність, засоби навчання, географія, старша профільна школа.

В статье раскрыты условия и особенности эффективной реализации компетентностного подхода в процессе обучения географии учеников старшей профильной школы. Представлены результаты анализа литературы компетентностно ориентированного направления. Отображены отдельные авторские разработки из «банка вопросов» компетентностного направления по четырём содержательным линиям в контексте требований новой украинской школы.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетентностно ориентированное обучение, гражданская компетентность, средства обучения, география, старшая профильная школа.

The article deals with the peculiarities of the implementation of the competence approach in the process of teaching geography of senior profile school students. The authors discover the results of literature analysis in the field of competence oriented education. It has been highlighted results of literature analysis in the direction of competence-oriented education. It has been shown author's developments from the «bank of questions» of the competent direction from geography over the four content lines in the context of the requirements of the New Ukrainian School.

Key words: competence approach, competence-oriented education, civic competence, geography, teaching means, senior profile school.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство вимагає від школи підготовки випускників, здатних самостійно вирішувати життєво важливі завдання, бути соціально активними, усвідомлювати соціально-економічні події, критично мислити, використовувати набуті ними знання на практиці у вирішенні конкретних життєвих проблем. Зважаючи на це усе більшого значення набуває компетентнісно зорієнтована освіта, а отже, – і компетентнісний підхід до викладання навчальних предметів, оскільки набуті в процесі навчання компетентності є індикаторами, що дозволяють визначити готовність учня-випускника до подальшого особистого розвитку та активної участі у житті суспільства.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Сьогодні компетентнісний підхід є предметом вивчення багатьох дослідників. Цій проблемі присвячено праці вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме: Л. Боголюбова, В. Болотової, І. Зимньої, О. Бондаревської, Т. Волобуєвої, Т. Воронової, І. Жадана, Н. Калініної, В. Киричук, В. Краєвського, О. Крисана, О. Овчарук, Дж. Равена, Б. Рея, М. Рижаківа, С. Рябова, В. Серікова, Л. Сохань, О. Сухомлинської та інших, в яких розкрито сутність поняття компетентнісного підходу в освіті, висвітлено шляхи та умови формування компетентності учнів.

Питання розвитку компетенцій, формування компетентностей у своїх публікаціях окреслили В. Байденко, Н. Бібік, Л. Ващенко, Є. Зеєр, І. Зимня, І. Зязюн, Н. Кузьміна, Т. Кушнір, А. Маркова, О. Локшина, В. Луговий, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, Л. Пуховська, О. Савченко, С. Трубочова, О. Хуторський та ін.; у процесі навчання географії – О. Надтока, Г. Попович, В. Саюк, О. Стадник, О. Тімець, О. Топузов та ін.

Як свідчить аналіз наукових досліджень, значний внесок у розробку питань розвитку компетенцій, формування компетентностей, реалізації компетентнісного підходу у навчанні та вихованні зробили: І. Бех, а у процесі навчання географії – Л. Вішкіна, К. Гуз, О. Діброва, В. Ільченко, Н. Муніч, В. Самойленко, П. Шищенко, Б. Яценко та ін., що стало основою представленого теоретичного дослідження.

Поняття та шляхи формування громадянської компетентності учнів проаналізовано в працях В. Болотова, Н. Лісової, І. Сігова, О. Смірної, Е. Слабунової, В. Стрельникова, де обґрунтовано можливість ефективного використання уроків у формуванні громадянської компетентності, що набуло відображення в дослідженні.

Метою дослідження є аналіз ефективності реалізації компетентнісного підходу в процесі формування громадянської компетентності учнів на уроках географії в старшій профільній школі за допомогою дидактичних засобів навчання.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі модернізації національної системи освіти важливе значення має пошук ефективних шляхів реалізації змісту освіти, спрямованої на формування компетентного випускника школи. Досягнення результатів у цьому напрямі можливе за умов компетентного підходу до організації процесу навчання учнів, що зі свого боку зумовлює пошук нових та переосмислення наявних підходів до навчання географії в старших класах школи.

Якісна освіта розглядається сьогодні як один з індикаторів високої якості життя, інструмент соціальної та культурної злагоди й економічного зростання. Міжнародне співтовариство нині розглядає питання якісної освіти з проекцією набуття молоддю життєвих компетентностей, її успішного входження в сучасне суспільство, що стрімко розвивається.

На сьогодні в багатьох країнах (наприклад, в Італії, Норвегії, Словаччині, Великобританії) громадянська освіта розглядається як окремий, обов'язковий предмет або як міжпредметна форма (окремі теми різних спецкурсів). Аналіз освітніх систем багатьох країн показує, що одним зі шляхів оновлення змісту освіти, узгодження його із потребами інтеграції до світового освітнього простору є орієнтація навчальних програм на компетентнісний підхід. Науковці європейських країн пояснюють увагу до компетентнісного підходу тим, що саме набуття життєво

важливих компетенцій може дати людині можливість орієнтуватись у сучасному суспільстві, інформаційному просторі, швидкоплинному розвитку ринку праці, подальшому здобутті освіти. Набуття компетенцій – передумова успішності самореалізації випускника в суспільстві, розвитку самого суспільства. У зв'язку з цим міжнародні експерти визначають, що головне завдання освіти – готувати компетентного члена суспільства, спроможного ухвалювати адекватні рішення, реагуючи на особистісні та соціальні виклики [5].

Сьогодні в Україні компетентнісний підхід також визнано одним із напрямів модернізації освіти. Так, у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, що визначає вимоги до освіченості учнів і випускників основної та старшої школи, окреслено гарантії держави в її досягненні – передбачається забезпечення наступності й перспективності змісту освіти та вимог щодо створення передумов формування соціальної, комунікативної, комп'ютерної, економічної та інших видів компетентностей учнів [1]. Аналіз нормативних документів вказує на те, що проблема компетентнісного підходу до навчання є актуальною в наш час. На це звертається увага в Національній доктрині розвитку освіти [3], Концепції розвитку загальної середньої освіти [2], Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти [1], а також у Концепціях: профільного навчання у старшій школі, безперервної освіти з усіх навчальних предметів, у тому числі й географії [5].

Сучасний етап розвитку шкільної географічної освіти висуває більш складні дидактичні завдання, порівняно з тими, які вона вирішувала в попередні роки [4]. Змістом актуальних методичних досліджень є наукове обґрунтування шляхів підвищення якості освіти, що відповідає основним положенням Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Один із головних його напрямів – реалізація компетентнісного підходу в процесі викладання навчальних дисциплін у школі, зокрема й географії [1].

Навчальними програмами з географії передбачено, що випускники школи повинні мати пізнавальний інтерес, інтелектуальні та творчі здібності, здійснювати самостійну навчальну діяльність шляхом пошуку та обробки географічної інформації, тобто набувати геоінформаційну компетентність.

Одним із завдань географічної освіти є формування в учнів громадянської компетентності. З цієї метою вчитель повинен заохочувати школярів до роботи з додатковими джерелами інформації, навчати їх усвідомлено опрацьовувати набуті знання (складати тези, плани, конспекти тощо), тематичними дидактичними матеріалами. Уміння самостійно набувати знання є невід'ємною складовою компетентністю зорієнтованої моделі навчання, а здатність висловлювати свою громадянську позицію – основою формування громадянської компетентності. Усвідомлене засвоєння учнями програмового матеріалу, навички самооцінювання та оцінювання роботи інших є складовими компетентності самоосвіти та саморозвитку.

У сучасній школі ідеї громадянського виховання органічно вписуються у зміст і методику навчальної та позаурочної роботи, в організацію життєдіяльності школярів. Цей напрям виховання на уроках географії має на меті формування в учнів знань і уявлень про сучасне українське суспільство, рідний край та економічний стан держави. Підготовка всебічно обізнаного громадянина до активної участі в житті суспільства, формування громадянської

компетентності підростаючого покоління – необхідні складові розвитку демократичного суспільства в Україні.

Формування в учня старшої профільної школи готовності до дорослого життя, здатності орієнтуватися у сучасному суспільстві, швидко реагувати на запити часу, ефективно та успішно самореалізуватися у дорослому житті – вимоги до громадянської компетентності школяра.

На сучасному етапі розвитку суспільства громадянська освіта є важливою складовою освітнього процесу в школі. Це – складний і багатоаспектний процес, що вимагає системного набуття політичних, історичних, географічних, економічних, наукових, практичних навичок і компетенцій.

Під громадянською компетентністю нами розуміється здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати свої громадянські права та обов'язки з метою розвитку громадянського суспільства, прийняття рішень та контролю за ними. З огляду на це громадянська компетентність передбачає два напрями його формування: освітній, що спрямовує діяльність учня на потреби майбутнього життя шляхом формування елементів компетентності громадянина засобами реалізації навчального процесу; життєвий, що враховує впливи на учня сімейного виховання, соціуму, процесу соціалізації особистості.

Спрямованість системи освіти на засвоєння системи знань, яка була традиційною й виправданою ще декілька десятиліть тому, вже не відповідає сучасному соціальному замовленню, що вимагає виховання самостійних, ініціативних і відповідальних членів суспільства, здатних ефективно взаємодіяти у розв'язанні соціальних і виробничих задач. Цілеспрямоване формування громадянської компетентності учнів передбачає реалізацію в освіті компетентісно зорієнтованого підходу.

Забезпечити розвиток громадянської компетентності, громадянських цінностей та орієнтирів в особистості, а також сформувати відповідні знання, вміння та навички з громадянської освіти на уроках покликані різні предмети, особливо географія. Водночас аналіз шкільної практики свідчить про те, що сучасна освіта лише частково спрямована на системну роботу щодо формування громадянської компетентності учнів, а основний акцент у викладанні зроблено на формуванні в учнів умінь та навичок.

Життя сьогодні вимагає від особи не лише громадянської активності, а й усвідомлення нею власної ролі й значення в житті суспільства та відповідальної дії згідно з власними переконаннями і цінностями. За цих умов особливого значення набуває громадянська компетентність, формування якої у школярів вимагає посилення уваги суспільства до цього завдання у загальній середній освіті. Посилення виховної функції освіти, формування на уроках географії громадянськості, працелюбності, моральності, всебічної обізнаності учнів – один із найважливіших напрямів державної політики у сфері освіти.

Географічна складова шкільної освіти відіграє важливу роль у формуванні громадянської компетентності випускників. Особлива увага тут акцентується на геопросторовому мисленні, сутності екологічних і соціальних проблем суспільства, умінні усвідомлено орієнтуватися в соціально-економічних, суспільно-політичних і геоекологічних подіях в

Україні. Географічні знання – основа виховання в учнів любові до рідного краю, свідомого громадянства, патріотизму, якостей дбайливого та відповідального господаря, оскільки зміст цього характеризує найкращі особистісні та громадські цінності людини.

Попередній аналіз Державного стандарту базової та загальної середньої освіти і програм сучасної української школи з різних предметів дозволив дійти висновку, що питання формування громадянської компетентності може бути реалізовано завдяки поєднанню змісту географії з економікою, історією, правознавством, українською мовою і літературою, математикою, інформатикою тощо [1].

Окрім того, реалізувати сучасні вимоги до компетентісно зорієнтованого навчання в новій українській школі покликані, на нашу думку, інтегровані завдання (запитання), в яких різні проблеми розглядаються під кутом зору чотирьох змістових ліній: екологічна безпека та сталий розвиток, громадянська відповідальність, здоров'я та безпека, підприємливість та фінансова грамотність.

Саме з метою використання таких запитань у процесі навчання географії в школі дослідниками розроблено «банк запитань» компетентісного спрямування, окремі з яких подано у вигляді інформаційно-дидактичних карток (див. рис. 1, 2) як одного із засобів формування громадянської компетентності учнів старшої профільної школи, а звідси – умов ефективного реалізації компетентісного підходу в процесі навчання географії.

Формування громадянської компетентності в учнів є важливою складовою становлення громадянського суспільства в Україні, що передбачає істотну трансформацію світоглядних орієнтацій та самосвідомості людей. Основна особливість компетентісного підходу, порівняно з традиційним, полягає в зміщенні акценту з нагромадження нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування й розвиток в учнів здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки і досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики. Компетентісний підхід не заперечує ролі знань, умінь і навичок, акцентуючи при цьому увагу на готовності учня використовувати отримані знання для розв'язання проблем, що виникають у реальному житті.

На нашу думку, сучасна молодь потребує готовності до життя у відкритому європейському суспільстві, соціальної активності, громадянської компетентності, усвідомлення своєї ролі в житті та впевненості в тому, що вона може позитивно впливати на зміни в соціумі, а як наслідок – розглядати будь-яку проблему комплексно (під кутом зору чотирьох змістових ліній).

З огляду на це, проблема громадянського виховання школярів потребує уваги тих педагогів, які поступово спрямовують підростаючу особистість до вибору громадянських цінностей, стимулюють її бажання самовдосконалюватися, готують її до повноцінного життя у громадянському демократичному суспільстві.

Сьогодні рівень освіченості учнів вже не визначається обсягом знань, а насамперед їх готовністю до розв'язання проблем різної складності (на основі знань, умінь і навичок) – набутих компетенцій особистості, на формування яких спрямований компетентісний підхід у навчанні. Результатом такого процесу є сформованість загальної компетентності випускника закладу загальної середньої освіти.

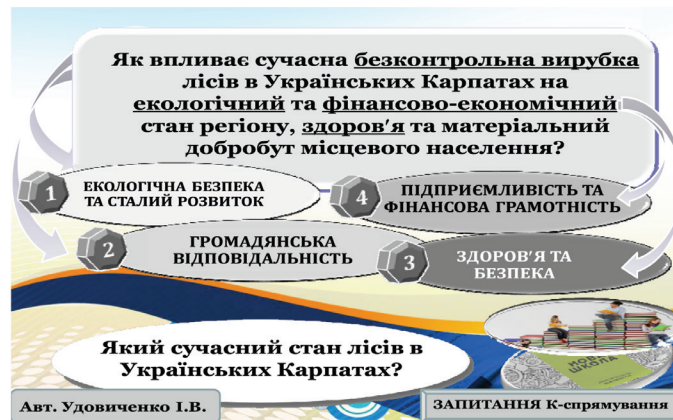

Рис. 1. Реалізація наскрізних змістових ліній в одному запитанні із фізичної географії

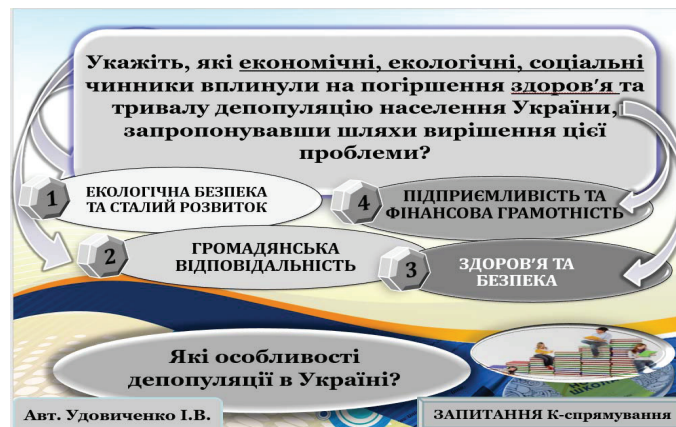

Рис. 2. Реалізація наскрізних змістових ліній в одному запитанні із соціально-економічної географії

За таких умов компетентний випускник – це молода людина, яка володіє життєвими компетенціями, необхідними для успішного самостійного вирішення важливих завдань, з якими вона стикатиметься (або вже стикнулася) у різних сферах власної життєдіяльності (виробництво, політика, життя громади, освіта, мистецтво та дозвілля, релігія тощо) та спроможна зберегти, розкрити, розвинути й конструктивно реалізувати власний життєвий і життєтворчий потенціал в умовах складних вимог і ризиків, які висуває перед ним сьогодення.

Висновки. Зміст шкільного курсу географії має значні потенційні можливості для формування громадянської компетентності учнів, що урізноманітнюється використанням інструктивно-дидактичних карток у процесі викладання навчального предмета. Зважаючи на це, на уроках географії формуються ціннісні орієнтири свідомого громадянина, усвідомлення цінності людини, толерантність, культурне взаєморозуміння, усвідомлення глобальної взаємозалежності та особистої відповідальності.

Формування компетентності учня сьогодні – одна з актуальних проблем освіти і може розглядатися як вихід із проблемної ситуації, що виникла у зв'язку з протиріччями між необхідністю забезпечити якість освіти та неможливістю вирішити цю проблему традиційним шляхом.

Формування громадянської компетентності учнів на уроках географії в умовах закладів загальної середньої освіти передбачає створення спеціальних навчальних ситуацій для розвитку в школярів основ громадянської дії та поведінки, що, у свою чергу, за-

безпечує послідовну та ефективну реалізацію компетентнісно зорієнтованого підходу в освіті.

Таким чином, **перспективами наших подальших розвідок** є розробка змістового блоку інтегрованих занять із географії в старшій профільній школі, спрямованих на формування предметних компетентностей учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Географія та основи економіки в школі. – Х. : Основа. – 2004. – № 2. – С. 2–7.

Концепція розвитку загальної середньої освіти // Освіта України. – К. : Педагогічна преса. – 2000. – № 33. – С. 7–11.

2. Національна доктрина розвитку освіти. Середня освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання / за ред. В. С. Журавського. – К. : Педагогічна преса, 2004. – С. 120–137.

3. Стадник О. Г. Навчально-методичний комплект з географії та його місце в навчально-методичному забезпеченні шкільного предмета / О. Г. Стадник // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – К. : Вища школа, 2003. – С. 505–509.

4. Удовиченко І. В. Проблеми модернізації освіти України в контексті Болонського процесу / І. В. Удовиченко // Матеріали міжнародної наукової конференції «Менеджмент за умов трансформаційних інновацій: виклики, реформи, досягнення». – К. : КНУ. – 2007. – № 2. – С. 70–72.

Дата надходження до редакції: 05.06.2018 р.